

Indledning.

Temanummer om symptomet

Mine damer og herrer! De ved jo fra Deres egne forhold, hvad enten det drejer sig om personer eller ting, hvilken betydning *udgangspunktet* har. Sådant har det også været med psykoanalysen: for den udvikling, den tog, og den modtagelse, den fandt, var det ikke ligegyldigt, at den begyndte sit arbejde ved symptomet, ved det for jeg'et mest fremmede, der findes i sjælen. Symptomet stammer fra det fortrængte, er ligesom dets repræsentant overfor jeg'et, men for jeg'et er det det fortrængte udland, et "indre" udland, ligesom *realiteten* – tillad mig det uvante udtryk – er et ydre udland. Fra symptomet førte vejen til det ubevidste, til driftslivet, til seksualiteten, og det var den tid, da psykoanalysen fik de åndfulde indvendinger at høre, at mennesket ikke kun er et seksualvæsen, men også kender ædlere og højere dannelser. Man havde kunnet tilføje, at mennesket, som hæves ved bevidstheden om disse højere dannelser ofte tillager sig ret til at tænke tåbeligt og at ignorere kendsgerninger.

Freud, S. (1994). Symptomdannelsens veje [1933] i *Psykoanalyse. Samlede forelæsninger*. På dansk ved Mogens Boisen. København: Hans Reitzels Forlag: 400.

For en klassisk freudiansk betragtning drejer psykoanalytisk behandling sig om at skabe betydning ud af uforståelige og umiddelbart meningsløse symptomdannelser, der ofte udtrykker sig gennem kroppen. Noget skal kaldes frem eller mere præcist *fremkaldes* i den psykoana-

lytiske proces, og det er den psykiske betydning, der ligger til grund for de lidelser, der ikke i sig selv rummer svaret på deres insisteren. Symptomet skal gives psykisk struktur og indhold, for at individet kan blive befriet fra at blive indhentet af den del af sin historie, der endnu ikke er blevet forstået eller bearbejdet. Den del, der bliver ved med at undslippe jegets strukturerende instans og derved har undgået den dynamiske fortrængning af oplevelser, der er nødvendig for, at vi kan eksistere som sammenhængende individer med et stabilt jeg, som vi er nogenlunde fortrolige med.

Med en parafrasering af den engelske børnelæge og psykoanalytiker Donald W. Winnicotts berømte billede, så er det, der endnu ikke er erfaret, uanset sket i fortiden. Noget har fundet sted, men det har endnu ikke noget sted at være i det psykiske. En oplevelse venter på at blive til en erindring, fordi hændelsen på oplevelsestidspunktet har overmandet psykens strukturerende instans. Og netop derfor sniger symptomet sig udenom jeget og udtrykker sig på trods. Om dette knap nok eller endnu ikke psykiske materiale bruger den italienske psykoanalytiker Dominique Scarfone udtrykkene "the actual", "the actual unconscious" eller det smukke oxymoron "the un-past". Det, der endnu ikke er blevet fortid, består af oplevelser, der fortsat er aktuelle og derfor insisterende i vores nutid på forskellige u hensigtsmæssige og smertefulde måder. Den engelske forfatter Virginia Woolf beskriver i sine erindringer dette sted som vores lille og skrøbelige platform af nutid – et sted, der i sin flygtighed knap nok eksisterer, fordi vi konstant konfronteres med vores fortid såvel som vores fremtid. Vi bliver så at sige klemmt inde i vores nutid af alt det, der var, og det, vi forestiller os skal komme. I sit kanoniske citat udtaler Freud selv, at "hvor det var skal der blive jeg", og han formulerer derved den psykoanalytiske definition af udvikling i en sætning uden nutid: Vi er altid på vej ind i vores fremtid, om vi vil det eller ej, og vi har fortidige oplevelser med os, der insisterer på at blive en del af vores fremtid ved at blive integreret i vores psykiske struktur, på godt og på ondt.

Mens Freuds hysteriske patienter med deres symptomer først førte ham på sporet af en historisk realitet og dernæst til opdagelsen af en psykisk realitet, stiller Laplanche spørgsmålstejn ved, om symptomet overhovedet henviser til andet end sig selv. Måske eksisterer symptomet netop i kraft af dets hjemløshed, både i den indre og den ydre verden. Laplanche står her på skuldrene af Lacan, der med sit begreb om "sinthome" insisterer på det aspekt af symptomet, der ikke betyder noget som helst; det, der bliver tilbage, når symptomet

symbolske mening er udtømt. For Lacan når den symbolske tydning af symptomet på et tidspunkt sin grænse. Den grænse er analysens afslutning og det moment, hvor subjektet/analysanden sætter sig fri af den store Anden, som er betydningens garant. Befrielsen fra lidelsen ved symptomet er hermed ikke det samme som en befrielse fra symptomet, men et nyt perspektiv på det.

Både den teoretiske og den anvendte psykoanalyse retter sig mod symptomet, om det er analysandens mere eller mindre udtalte symptomer, samfundets ideologiske symptomer eller symptomatiske træk ved fx en litterær tekst eller et visuelt kunstværk. Det psykoanalytiske gehør har en særlig opmærksomhed på de "tics", som både analysanden, samfundet og kunsten kan fremvise, hvad enten de tager form af kropslige, verbale eller visuelle ytringer. Men hvad er et symptom, hvordan genkender vi det, og hvordan griber vi det an?

I *Hemmung, Symptom, Angst* (1926) beskriver Freud symptomet som "det jegfremmede stykke inderverden" (s. 127), "et fremmedlegeme, som uophørligt opretholder pirrings- og reaktionsforekomster i det væv, som det har indlejret sig i" (s. 126). Symptomet har for Freud en ambivalent funktion: Det er på én gang udtryk og straf for et fortrængt begær. Desuden afføder det sin helt egen lyst, det som Freud kalder symptomet "lystgevinst". For Freud opstår symptomet, når der er konflikt mellem ego og superego eller ego og id, eller mellem kontradiktoriske ødipale følelser (kærlighed og had). For Lacan opstår symptomet snarere i konflikten mellem "væren" og den store Anden, symptomet er nonsens ("non-sens") dér hvor man ville forvente mening ("sens"). I Joyce-seminaret udfolder Lacan sin helt særlige variant af symptom-begrebet, "sinthome", som er et ordspil på Saint homme (hellig mand) og Saint Thomas, den hellige Thomas, ikke kun Aquinas, men også ham, der måtte stikke fingeren ind i Jesu sidesår, før hans vantro kunne overvindes. Men hvad mener Lacan med "sinthome"? Kan vi forstå det som en identifikation med symptomet? Hvordan finder han det i Joyces sprog? Og hvad mener Slavoj Žižek med, at man skal nyde sit symptom: "Enjoy your symptom"?

Er symptomet noget, vi skal tage på os, eller noget, vi skal kureres for? Hvordan forholder det sig på samfunds- og kulturanalysens gebet? Hvornår har fx en dysfunktion i et tilsyneladende rationelt system, såsom New Public Governance, karakter af et symptom, og hvad kan vor analyse udrette? Hvad er forskellen på et symptom og et symbol? Giver det mening at tale om "symptomer" i kunstværker? Kan man kende de forskellige subjektformationer (hysterikeren, tvangs-

neurotikeren, den perverse) på deres symptomer? Er symptomet dér hvor kroppen eller materien taler med som en modsigelse af eller et supplement til den bevidste, kommunikative ytring? Og hvilken realitet refererer symptomet til, om nogen?

I Judy Gammelgaards artikel ”Symptomet” reflekterer hun indledningsvist over forholdet mellem diagnoser og symptomer og at diagnoser ligesom symptomer er tegn, der fortæller os om en forstyrrelse. Derfor skal såvel diagnoser som symptomer læses og fortolkes, og i det perspektiv har diagnosen ikke nogen evident eller privilegeret status som værende sandhedsbæreren om årsagen til individets lidelse. Herefter ledsages vi af Gammelgaard i et historisk tilbageblik på vores syn på menneskelig lidelse, et blik, der rækker tilbage til den græske digter Hesoid og frem til Freud og psykoanalysens syn på symptomets betydning, og gennem en casebeskrivelse af en patient med en tvangslidelse illustrerer hun symptomets intime relation til kroppen.

I ”Olivers fugle. Omkring en billedsemiologisk latensperiode i et transkønnet barns tegninger” af Jakob Rosendal præsenteres læseren for tegninger, Oliver har lavet fra han var 2-3 år til han er blevet 16. Fuglemotivet er et gennemgående tema i disse tegninger, og Rosendal reflekterer over, hvad fuglen kan være et symptom på, ikke kun for Oliver men for os alle. I de sidste tegninger, vi præsenteres for, kigger Oliver direkte på os fra nogle selvportrætter, hvor fuglen er placeret på toppen af Olivers hoved, og Rosendal foreslår, at Oliver i disse selvportrætter og deres direkte henvendte blikke refererer til kønsforskellens uafgørlighed hos hver enkelt af os, og at Olivers fugle-symbol-symptom også er vores og på vores alles vegne rejser spørgsmålet: “Hvad er du for os lille fugl?”.

René Rasmussen kredser i sin artikel ”Fra symptom til sinthome” primært om forskellene på Freud og Lacans syn på symptomet. Hos Freud er symptomet en af de fire ubevidste dannelser, hvor de tre andre er fortalesen, vitsen og fejlhandlingen. Men hvor disse udgør momentane dannelser, der optræder i et ganske kort tidsinterval, er symptomet et længerevarende fænomen, Freud i højere grad opfatter som en meddelelse, der kan tolkes. Rasmussen peger på, at der imidlertid er forskel på symptomer, der taler, som tilfældet er i hysteriske fænomener som illustreret med Dora, og symptomer, der skrives i stilhed, dvs. symptomer der ikke kommunikerer. Selvom den tale,

der er knyttet til symptomet, kan tydes, og et symptom kan forsvinde, er det ikke alle symptomer, der forsvinder, eller det er ikke alt ved symptomet, der forsvinder. Der kan forblive noget, som skrives – som er indskrevet eller fortsat skrives i kroppen. Selvom dette noget, der bliver til overs efter tydingen af et symptom, først viser sig til sidst i en analyse, er det ifølge Rasmussen dette noget, der kommer først. Dette noget vedrører nydelsen, dvs. stedet hvor nydelsen markerer sig på kroppen, og det er dette aspekt, som Lacan indkredser med begrebet *sinthome*.

Det er også ud fra Lacan, at Daniel Vallentin Kjer i artiklen ”Der findes intet subjekt uden et symptom” definerer symptomet som ”det, der giver symbolsk form til den reelle drift” eller ”en symbolsk konstruktion, der omgiver nydelsens reelle kerne.” Artiklen kredser om Lacans ”*sinthome*” som det ”aspekt af symptomet, som udviser en form for modstand mod eller integration i det symbolske, og netop derfor fordrer af subjektet, at det handler”. Dette aspekt viser sig ved analysens afslutning, når analysanden har taget ”hele den lange møjsommelige omvej” med at analysere sit symbolske univers og må konstatere, at noget i symptomet forbliver ”genstridigt”, resistent. Så længe subjektet tror på, at ”symptomet giver mening”, er det fastholdt i den Andens felt; sin ”reelle identitet” nærmer det sig først, når det identificerer sig med ”det, som er til overs fra den betegnende eller betydningsdannende operation”, nemlig objekt *a* eller ”bogstavet”: signifianten uden signifié. Analysens afslutning forudsætter altså, at analysanden opgiver troen på, at ”symptomet giver mening”. Eller som det siges med Adam Phillips: Analysen slutter ikke, når analysanden er kureret, men når hun ”simpelthen mister interessen for sine symptomer”.

I artiklen ”Vig ikke tilbage for symptomet! Jokers frigørelse” formulerer Brian Benjamin Hansen det moment, hvor subjektet identificerer sig med sit meningsløse symptom, som momentet, hvor subjektet siger: ”Jeg er dét”. Også Hansen fremhæver, at dette moment er ”et sted man først når hen efter en lang analyse”, men ligeledes ”en begyndelse”, ”et vippepunkt”. Hansens artikel er en analyse af Todd Phillips’ film *Joker* (2019) med fokus på protagonisten Arthurs latter som et eksempel på symptomet. Latteren griber Arthur som noget, han ikke selv er herre over; den svarer til Freuds definition af symptomet som et pirrende fremmedlegeme i subjektets væv; et tic, der er

ubehageligt, men også giver en form for libidinøs tilfredsstillelse. I et bredere kulturanalytisk perspektiv forstår Hansen Arthur som et senmoderne subjekt, der grundet en "generel krise i det symbolske" har svært ved at "indtage et symbolsk mandat", samtidig med at det oplever et pres fra det materielle overjeg om alligevel at "grine, smile og være glad". I Arthurs modermord ser Hansen et mord på dette materielle overjeg og en identifikation med symptomet (latteren), der (med Žižeks definition på det lacanianske sinthome) nu ikke længere er "en bærer af mening, af en kodet besked fra det ubevidste, men et ciffer for nydelsen, den elementære formel for subjektets nydelse". Hansen inkluderer også tilskuerens subjektposition i sin analyse og insisterer på, at det gælder om "ikke at vige tilbage for symptomet".

I artiklen "Om dødsdrift og biopolitik" interesserer Andreas Hjort Bundgaard sig for samfundslegemets symptomer med udgangspunkt i "de symptomer – de mere eller mindre åbenlyse absurditeter – som transformationerne af de offentlige institutioner producerer". Artiklen går til Freuds dødsdrift og Foucaults biopolitik for at forsøge at forstå, hvordan sociale systemer, der har til hensigt at opretholde stabilitet og befordre vækst, samtidig har en immanent tendens til at destruere og negere det efterstræbte. Det konkrete afsæt er de neoliberale styringsteknologier, der under navnene New Public Management og New Public Governance har indført "markedsmekanismer" i de offentlige institutioner gennem de sidste 20-30 år med henblik på at effektivisere og standardisere velfærdsarbejdet. Uden at ignorere forskellene på Foucault og Freud, herunder Foucaults eksplicitte Freud-kritik, finder Bundgaard en parallel mellem den måde, hvorpå lystprincippet løber løbsk i dødsdriften, og den måde, hvorpå realitetsprincippet (eller forvaltningslogikken) gør det i biopolitikken.

Ud over disse helt nyskrevne bidrag til en forståelse af symptomet og af subjektets, kulturens og samfundets formationer ud fra symptomets begreb bringer vi to psykoanalytiske grundtekster om symptomet. Vi er glade for at have fået lov til at publicere Freuds "Hemmung, Symptom, Angst" (1926) i Kirsten Klerckes oversættelse, som tidligere har været trykt i tidsskriftet *Drift* (nr. 1-2, 2011), men er blevet revideret til lejligheden. Som Lacans bidrag (eller symptom?) har vi valgt hans foredrag om Joyce "Joyce le symptome" (1975), som vi bringer i Jakob Rosendals og Lilian Munk Rösings oversættelse. Lacan behandler her det franske sprog, som Joyce i *Finnegans Wake* behandler det

engelske, dvs. med en radikal og ordspillende insisteren på bogstaverne som lydligt og grafisk materiale frem for meningsbærende tegn. Det er selvfølgelig vanskeligt oversætteligt og giver ikke altid mening. Men det er netop meningen. Ikke mindst gennem sin sproglige praksis viser Lacan her, hvad han mener med ”sinthome”: symptomet menings-resistente aspekt; signifianten uden signifié; det, der bliver til overs i den meningsskabende proces, og som subjektet ikke kan gøre andet end at nyde.

Maria Yassas artikel “Sex, lies and police interrogations. Metapsychological distinctions in the field of sexuality after #MeToo”, er en lettere redigeret engelsk udgave af en udgivelse fra det svenske tidsskrift *Divan* (3 – 4 2020), som forfatteren selv har oversat, og som Lamella har fået tilladelse til at publicere. Ved at tage MeToo-bevægelsen som sit udgangspunkt differentierer hun på et metapsykologisk niveau mellem infantil og moden seksualitet samt fallisk og maskulin seksualitet, og hun demonstrerer, hvordan seksualitet og seksuel nydelse eksisterer som udgangspunkt for seksuelle forbrydelser. Hun konkluderer, at den fundamentale problematiske natur ved menneskelig seksualitet ikke bare var skandaløs, da Freud udgav sine tre afhandlinger om infantil seksualitet, men fortsætter med at være det mere end 100 år efter, hvor MeToo-bevægelsens afsløringer af vild, polymorf og formløs seksuel adfærd illustrerer det fortrængtes tilbagekomst, ikke bare i hverdagslivet men også i den psykoanalytiske teori.

Psykoanalysen er båret af en insisteren på, at vi ikke kan undersøge vores fænomener uden selv at være til stede i en relation med det, vi undersøger, og ikke uden at lytte ved at inddrage os selv. Det er også derfor den psykoanalytiske undersøgelse og behandling ikke kan adskilles. Psykoanalytikeren må tage ansvar for sin tilstedeværelse i den psykoanalytiske relation som betydningskabende. Vi opfordrer derfor læseren til at åbne sig for symptomet insisteren - til at deltage i læsningen af inspirerende refleksioner over begrebet ”symptom” så vel som til (vilde) analyser af alskens (hvileløse) symptomer, om de er oprevet i klinikken, kulturen eller kunsten. Læserens blik er afgørende i denne sammenhæng. Uden deltagelse ingen udvikling. Tyd (og nyd) symptomet, og gør det med lydhørhed.